

Goran Milenković

SISA ZA STALJINA

(Anton Balaž: *Logor posrnulih žena*, Arhipelag, Beograd, 2011)

U vreme kada je slovački romanopisac, eseista i scenarista Anton Balaž (1943) pre go-to dve decenije objavio roman *Tábor padlých žien* (1993), u Jugoslaviji se ratovalo. Prostori srednjeevropske literature i kulture naspram ovdašnjih barutno-ontoloških poniranja u smisao sopstvenih sudbina nisu imali nikakvu šansu. U gomili uznemirujućih, grotesknih i morbidnih vesti i u kolopletu tragičnih epskih dešavanja ostajale su zaturene činjenice vezane za tuđe kulture i njihovu savremenost. Roman autora iz Slovačke, koji je poticao iz književnog sveta nedovoljno istraženog u akademskom smislu i lišenog aure kulturne estrade, očekivano nije osvojio tu sudbinu da u rđavom vremenu bude objavljen, čitan i ocenjivan od strane srpskih čitalaca i kritičara. Jedan slovački osvrt na temu staljinizma kao načina organizacije društva, inače u srpskoj prozi obrađivanoj u bar nekoliko izvanrednih knjiga, ostaće za neko vreme nepoznanica za ovdašnju književnu javnost.

Iste te očajne 1993. godine našao sam se jedne lepe majske večeri u sali podgoričkog Doma kulture. Budući na odsluženju vojnog roka, koristio sam svaku priliku da pobegnem iz kasarne u kojoj su duge mrtve dane trošili olinjali kuvari, vatrogasci i bolničari. U polutamni, među izbrazdanim starijim muškarcima i ženama, koji su visoko podizali svoje obelele glave okačene o tanke šije, sedeо sam osećajući se kao da sam tačka praznine u istorijskoj čitanci. Bili su to, shvatao sam slušajući krkljanje govornika i škriputavu vrisku iz publike, živi egzemplumi nepatvorenih staljinista, sasušene stablike žestokih Brozovih neprijatelja i nervozni mrzitelji poslovičnih istorijskih negacija. Iza hrpatim glasovima izgovorenih kletvi i pretnji u vezi sa već davno okončanom istorijskom pričom iz 1948. godine, za te neverovatne ostatke istorije večno je sijalo neosporivo sunce Josifa Visarionovića.

Tragikomično postojanje ovakvog jednog paleoistorijskog incidenta pokazatelj je izvesne nedovršivosti u vremenu i dokaz apsurdnog fakticiteta. Ali, ma koliko ovaj slučaj bio sitan i nedovoljan da bismo razmišljali o količini užasa koji je preživeo do danas i na izvestan način svojom opštošću iskočio van istorije, on ipak opominje i poziva na oprez. Da nije toga opreza, ne bismo pronašli dovoljno praktičnih argumenata da *Logor posrnulih žena* (2011) i njegovo pojavljivanje u srpskoj prevodnoj literaturi preporučimo većoj pažnji čitalačke javnosti. A razlog za to je što je unutar oslikavanja jednog perioda iz društvene istorije Slovačke ovaj roman zapravo ponudio opis univerzalnih mehanizama torture koje je koristilo i koristi ljudsko društvo. U tom smislu, iako za temu ima zbivanja koja se vezuju za konkretan ideološki trenutak i koja su smeštena u samo središte dvadesetog veka, on je aktuelan i danas, kao i pre dvadeset godina.

U Bratislavi, sa zida barokne kuće u Ulici Panskoj 29, kameni figura Posmjevačik gleda u pravcu danas nepostojećeg dela grada, poznatog pod imenom Vidrica. Groteskni hla-

pec sa jasno istaknutim falusom okrenut je, navodno, upravo ka nekadašnjem, sada srušenom kraju „crvenih fenjera“. U taj vidrički svet ljubavi na prodaju, zadimljenih krčmi punih alkohola, mišićavih mornara, krijumčara šećera i ljutitih makroa uvodi nas sveznajući pripovedač počinjući svoju priču. Ljudi u kožnim mantilima odvešće iznenada jednoga dana u logor pedeset i tri bratislavskе prostitutke. Tamo će „bratislavskе fufe“, po zamislima velike filozofije života, biti „preoblikovane“ u drugarice, a profesionalna prostitucija između Ribarskog naselja i Cukermanđla biće likvidirana. *Likvidacija*, reč koja se prečesto čuje u iskazima likova romana da bismo je olako shvatali, ima svoje idejno i teorijsko uporište u zvaničnim namerama i aktima vlasti. Tako postoji akt pod nazivom „Likvidacija neprosperitetnih socijalnih grupa“, pod kojima različita državna tela i oficijelni ideolozi podrazumevaju: političke i privredne prestupnike, parazite neradnike, crkvene prosjake, beskućnike, lutajuće muzičare, Cigane nomade, vojne invalide, lopove, streptomicinsku mafiju, prekupce, švercere, asocijalne, kurve. Svima njima nestalo je istorijsko tle pod nogama, jer je sa ostvarenjem marksističkog sna došlo do nestanka razloga za njegovo postojanje. Međutim, kako navodi Poverenik, jedan od likova koje srećemo u priči, problem nastaje kada stvarnost demantuje ideologe – šta raditi, pita se on, kada shvatimo da bogalj čija je egzistencija doživelia ideološki krah zaista nema noge i da je gladan? Neprosperitetne grupe će završiti u brojnim logorima (bivši koncentracioni logori za Židove, čija istorijska opravdanost za staljiniste izgleda nije bila dotrajala), gde će ih čuvati psi, pratiti reflektori, prisilan rad, eliminacija imperijalističke bube krompirove zlatice i batinjanja. Tu će prostitutke šiti proste pregače, skupljati snopove žita, šiti zastavu za druga Staljina pod sloganom „Hiljadu uboda za Staljina“, brinuti se o rudarskim lampama, namenjenim rudarima i udarnicima Horehroncima, pevaće na priredbama na kojima se slavi Velika Radost i Srećna budućnost, čitaće odlomke iz partizanskih dnevnika, gledaće (i kada im nije do toga) u slike Klementa Gottvalda, Marksа i Staljina. Kroz sve to Balaž provlači, kao gustu tematsku tečnost – seks. Telo, strast, želja i lukavstvo želje, zabrana, patnja tela – tu su da bi predstavlјali život kojem nije moguće postavljati nikakve, pa ni žičane granice, niti je moguće dobro ga osvetljavati bledim svetlima ideologije.

Balaž je, zapravo, vrlo jednostavno postavio elemente svoje priče – ograničio je prostor i postavio mu granice, podelio je uloge logorašima, nadzornicima i ideolozima, podelio je supstancu na život i ideju. Erna, Manda, Rija Amala, Udovica, Berta Sa Velikom Nogom i ostale „drugarice prostitutke“ pod budnim okom Komandanta, doktora Zigmunda, ideologa Bele Blaženog, mladog kulturnjaka Homiča, upravnice Matilde (bivše upravnice ne-mačkog logora za Jevreje i posednice fiktivnog partizanskog staža), zlog bezbednjaka Plažaka i drugih, kreću u avanturu menjanja i nestajanja. U toku tog menjanja menjaće se i one same, i njihovi sapatnici logoraši, udarnici, rudari, i ljudi koji ih nadziru, i ideologija sama, i sudbine samih ideologa. Mera promene na samom kraju odgovara osnovnom tonu romana, satirično-melanholičnom: Poverenikovo prihvatanje seksualne utopije Bele Blaženog, čiji je spis „Ljubavne potrebe proletarijata“ pisan u smislu razvoja slovačkog materninstva, i ideja metamorfoze logora u radnu organizaciju, košta ga slobode, Erna i franjevac Matuš odlaže u maglu budućnosti bežeći iz logora, a „preoblikovane“ bratislavskе prostitutke raduju se nošenju štafete zato što će se „trčanjem umoriti, oznojiti i smršati“ i tako vratiti telo u seksualno potpuno iskoristljiv oblik. Ideolozi stradaju od ideologa, nasilje

biva povezivo u vremenu u jednu jedinu istoriju, a život lomi apodiktičke nazore i antivitalistička društvena silovanja i spaja krhotine u veliku i neprekinutu liniju.

Ideologija je kod Balaža nedvosmisleno izjednačena sa nasiljem i postavljena je u specifičan i radikalni antitetički odnos – prema erotizmu. Erotizam je, budući već po sebi „kontradiktorno iskustvo o zabrani i njenom kršenju“ (Bataj), dobio ulogu nadzornika i revizora opasnih ideja društva. Društvo je, glasi prosta formula tog odnosa, prethodno sačinjeno upravo od onoga što želi da uništi. Taj momenat samosakaćenja dobija prirodnu boju tragikomičnog, a Balaževi persiflaži i razvijene ironijske sekvene čine ono što je u tonu prepoznatljivo u romanu. Spoj erotskog i subverzivnog, korišćen u npr. Hrabalovom romanu *Ostre sledovane vlaky* (1965) ili u poznatim našim filmovima kao što su *Varljivo leto '68* Gorana Paskaljevića ili *Seks, partijski neprijatelj broj 1* Dušana Saboa, u *Logoru posrnulih žena* toniran je tako koliko iskričavim opservacijama ženskih oblina, toliko i iznijansiranim crnilom sužanske melanolije.

U nameri da izdvoji živost i genijalnost erotskog prema krutosti i izveštačenosti ideo-loškog, Balaž je sačinio nekoliko zanimljivih scena u kojima erotizam, bilo da mu je dato da se razvije ili je inhibiran zlom kontrolišućeg društvenog aparata, živi svoj život i svoju jedinu i pravu prirodu. U jednoj od takvih scena, bratisavska prostitutka i kockarka Rija Amala Ejnhart, iracionalno upućena na prirodu jedinstvene muškosti koju nalazi u konjima, doživljava usred logora uzbudljiv erotski susret sa dvojicom Cigana, pošto je prethodno kao srčana ždrebica osetila živototvorni vonj mladog ciganskog pastuva koji se nazire u mraku. Cigani su postavljeni u centar logora, logorski apel plac, u samo središte prostora koje pripada ideologiji, kao dodatna oznaka za postojanje i prevlast nagonskog, prirodnog i neusiljenog života. Upravo će isti nomadski Cigani, mučeni takođe nagonskim pozivom poništenja gladi, uniziti panoptikumsku logiku logorskog prostora tako što će srušiti sa spoljašnje strane žicu i provaliti u logor, vođeni mirisom hrane. Balaž će tako na raznim nivoima dovesti u sukob prirodni nagon i ideolesku arteficijelnost i ostaviće u nejednakim ostacima i razvalinama rogobatnu skulpturu ideologije u blatu sopstvenog jalovog samoljublja. Čak ni odurne gumene cipele, grube haljine i ružne kape, surova klima logorskih naselja, vika i stalna pretnja palicom u tom smislu ne mogu da sakriju kiptanje života i radosni i nepatvoreni odnos žena prema svom telu i telu uopšte. Istina koja dolazi iz tela jača je od one koja dolazi iz vulgata staljinizma.

Staljinistički političko-estetički projekat slamanja otpora svetskog materijala stiče u *Logoru posrnulih žena* svoje značenjske vrhunce u pojавama nasilja, kako onog fizičkog, tako i onog koje se tiče ideja o tome kako organizovati život. Ali, život je nasilju odgovorio, i to je označeno bilo kroz delanje likova, bilo kroz komentare pripovedača. Plažakovo iživljavanje nad ženama, upotreba njihovih tela, neprekinuto zastrašivanje i psihička tortura postavljeni su u opreci sa njegovom slabošću i, simbolički, smradom koji za sobom ostavlja. U Balažovim satiričnim odzivima persiflirana je, recimo, proletersko-zadružna utopija po kojoj krave daju više mleka ako se primeni specifična masaža vimena. Sa tim se, kaže pripovedač, nisu slagale konzervativne, starovremske gazde koji misle da jedino razumno dobiti mleko hranjenjem krava.

Nasilje je, međutim, u svemu tome dato kao aistorijski fenomen. Tabor u koji su radi preoblikovanja preseljene bratisavske lake dame jeste mesto koje nasleđuje prirodu, geo-

grafiju i fiziologiju nacističkih logora. Zapravo, ono ga i ne nasleđuje, jer su ljudi, praksa, postupci, sila – potpuno isti. U toj istovetnosti i u skiciranju apstraktnih zločinačkih struktura postoji nešto oporo orvelovsko. Takođe, kolorit grada Bratislave i mirisi vidričkih noći pretapaju se u bledu bezimenost logora, tipičnu logorsku rugobu olicenu u žici, jednoličnim barakama, dreci čuvara i opšte prepoznatljivoj simbolici pretnje kaznenom palicom, koju upravnica Matilda tako često i bezlično podiže.

Pozicija pripovedača omogućava nam da uđemo u misli Erne, Komandanta, Zigmunda, Rija Amale, Plažaka i da naspram činjenice nasilja prozremo logiku koja vodi prilagođavanju sistemu logorskog života, to jest sistemu života koji je podešavan u skladu sa pravilima jednog učenja. Široki spektar ponašanja likova u vidu naivnosti, mimikrije, agresivnosti, relativiziranja, nadgrađivanja, ustrašenosti, nedostatka savesti, daje nam unutrašnju sliku onoga što je spolja uniformno opisano. U aspektima koji su, povlašćeni prirodnošću erotizma, specifični i restriktivni, *Logor posrnulih žena* na nivou psihološkog poniranja u interne sfere ideologije jeste izvesna književna dopuna Miloševog *Zarobljenog uma*. Balaževa ideja je i u tom smislu nedvosmisleno jasna: on je, kao najbitniju crtu, pokušao da suprotstavi ideju i instinkt – nasilje ideje i slobodu instinkta. Iz instinkta potiču sva bokačevska dovijanja sa ciljem događanja tela: diverzija gašenja svetla u vreme dok vežba mešoviti hor sa stavljen od rudara i prostitutki, krijumčarenje napupelih žena u rudničko okno gde će u mraku tražiti jake muške ruke udarnika, ljubavna snatrenja na Žetvi mira. Iz instinkta potiču šaljiva i optimistička preoblikovanja ideja i namera ideologa i njihovih vojnika i policajaca. Telo u Balaževom romanu lomi krute stege vlasti, sile i straha. Uzburkana krv i vrelo meso bratislavskih prostitutki širi se van odela u koje ih je obukao surovi policajac istorije. Simbolički, to je onaj kontrast koji je izvor umetničkog u Balaževom romanu i ono što će čitaoca podsetiti na večitu priču – o potrebi osvajanja slobode.